

Natuur.oriolus

België-Belgique
P.B.
Antwerpen X
3/1485

VLAAMS DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VOOR ORNITHOLOGIE | ERK. P706369 | JULI-AUGUSTUS-SEPTEMBER 2014 | JG 80 | NR 3
NATUURPUNT | COXIESTRAAT 11 | B-2800 MECHELEN

natuurpunt
Studie

Wespendieventrek
augustus-september 2013

83

Zeldzame vogels in België
in 2012

91

Inleiding op determinatie
zangvogels

104

Vogels kijken en herkennen, deel 8

Zangvogels: Inleiding

› Miguel Demeulemeester & Gerald Driessens

Met aflevering 7 (*Natuur.oriolus* 80 (2): 62-70) beëindigden we de niet-zangvogels. Zangvogels, al zou *Passeriformes* eigenlijk een correctere benaming zijn, vullen zowat de helft van onze Europese veldgidsen. Daarin vind je bijgevolg al behoorlijk wat variatie tussen de families. Dat dwingt ons om de zangvogels te spreiden over meerdere afleveringen in deze reeks. We starten met een introductie, waarin we enkele puntjes herhalen uit aflevering 1.

› Sprinkhaanzanger *Locustella naevia*. 23 april 2011, Lessive (N) (Foto: Raymond De Smet)

Van structuur een typische zangvogel. De combinatie van bleke poten, lange handpenprojectie, gebogen voorrand van de handpennen en zeer lange onderstaartdekveren wijzen op een *Locustella*. De gestreepte bovendelen (gevormd door schubjes) en de sterk getekende onderstaartdekveren passen enkel op deze soort.

De '*Passeriformes*' is een grote orde onder de vogels die al onze zangvogels bevat: lijsters, zangers, gorzen, vliegenvangers... De groep van de zangvogels beslaat meer dan de helft van alle vogelsoorten ter wereld.

De wetenschappelijke naam '*Passeriformes*' is afgeleid van de wetenschappelijke naam van onze Huismus: *Passer domesticus*. *Passer* is de wetenschappelijke familienaam voor de mussen, ze horen tot de meest verspreide en bekendste 'kleine' vogels ter wereld. Doorgaans is het meteen duidelijk wanneer het om een zangvogel gaat: deze is meestal klein van formaat, gedraagt zich levendig en actief, zit vaak verscholen in de vegetatie, roept frequent en vliegt of hipt geregeld van de ene naar de andere plaats. Toch zijn er enkele uitzonderingen. Zo zou je op het eerste zicht ten onrechte kunnen denken dat duiven of kolibries ook zangvogels zijn. Hun structuur verschilt echter aanzienlijk van alle zangvogels, al is dat uiterlijk niet echt waarneembaar. Slechts één zangvogel kan zwemmen en doet dat graag, zelfs onder water: de Waterspreeuw *Cinclus cinclus*. De oudste fos-

siele zangvogelresten werden gevonden in Queensland, Australië en dateren van het Eoceen, zo'n 50 miljoen jaar geleden.

De invloed van de evolutie op soorten is niet eenvoudig voor te stellen, en overstijgt de neiging om alles netjes in te delen in categorieën. Net zoals bij andere 'onderordes' resulteerde dat in schijnbaar onlogische indelingen of een nieuwe taxonomische status van soorten of families.

Twee niet met elkaar verwante soorten kunnen gelijkenissen vertonen door een gelijklopende evolutie, we spreken dan over een convergente evolutie. Anderzijds kunnen soorten die nauw verwant zijn, er dan weer totaal anders uitzien. Dat staat haaks op onze logica, maar dit scenario is haast schering en inslag in de biologie.

Zangvogels worden beschouwd als de best ontwikkelde en meest diverse groep binnen de vogels. Vergeleken met grotere vogels is

▶ Veldleeuwerik *Alauda arvensis*. 8 maart 2008. Verrebroek (O) (Foto: Raymond De Smet)

Bij bruine vogeltjes let je op alle waarneembare patronen: rossere kruin, aaneengesloten bleke vlek rond het oog, duidelijke borststrepen, talrijke bleke veerranden op de bovendelen, een lange lijn flankstrepen en een ongetekende witte buik, witte buitenste staartpenen, handpenprojectie van 1/3de, stevige en bleke snavel en poten. Die combinatie past alleen op een Veldleeuwerik.

hun bouw verrassend uniform. De topografische indeling van de kop of de vleugel van een Boerenzwaluw *Hirundo rustica*, Kruisbek *Loxia curvirostra* of Gaai *Garrulus glandarius*, is even goed van toepassing op soorten zoals het Goudhaantje *Regulus regulus*. Ideaal om nog eens dieper in te gaan op een aantal topografische kenmerken. Ook in de volgende vier afleveringen belichten we nog enkele malen de topografische aspecten van zangvogels, waarbij we tips geven die nuttig kunnen zijn bij determinatie.

In Europa omvat de groep zangvogels vele tientallen families, de bekendste zijn: leeuweriken en piepers, zwaluwen, lijsters en kleinere verwanten, de zangers (waaronder grasmussen, rietzangers en de loofzangers), vliegenvangers, mezen, klauwier, kraaiachtigen, spreeuwen, mussen, vinken en gorzen.

De meeste zangvogels zijn uitstekende zangers maar dat mag je niet veralgemenen, denk bijvoorbeeld aan de kraaien. Toch zit een Ekster *Pica pica* of een Gaai wel eens wat te frazelen. Zelfs de Huismus, die aan de basis ligt voor de benaming *Passeriformes*, is een beroerde zanger. In het Engels gebruikt men dan ook eerder de naam *passerines* dan *songbirds*.

Die enkele uitzonderingen niet te na gesproken zijn de muzikale kwaliteiten van heel wat zangvogels indrukwekkend. Ze onderscheiden zich van andere vogels door een beter ontwikkelde syrinx, het 'spraakorgaan' van een vogel. Dat spraakorgaan kan je niet vergelijken met dat van de mens. Vogels hebben geen stembanden zoals zoogdieren. Hun geluid wordt geproduceerd door het gecombineerd trillen van kraakbeen en membranen, aangestuurd door wel zeven zeer snelle spieren. Bij verschillende soorten zangvogels kan de syrinx zelfs meerdere geluiden tegelijk produceren. Geen wonder dat we er vaak niet in slagen vogelgeluiden na te bootsen. Als een mens fluit produceert hij een zeer primitieve vorm van geluid, op zich niet erg verschillend van pakweg de wind die door een kier waait.

Bij vogels staat het zingen los van de ademhaling, zo hoeft een Snor *Locustella luscinioides* niet naar adem te snakken tijdens zijn lang aangehouden zang. De zang is al een zeer boeiende studie op zich en de kennis ervan is van cruciaal belang voor het herkennen van de verschillende soorten. Soms is de zang of de roep het gemakkelijkste kenmerk. Wil je broedvogels in kaart brengen, dan is het noodzakelijk om vogels feilloos te herkennen aan hun geluid.

Hoe zangvogels bestuderen

Een groot aantal zangvogels wordt soms nog te snel onder de noemer 'Kleine Bruine Vogeltjes' geklasseerd, kortweg KBV-tjes. De meeste van die families verschillen echter op heel wat punten: gedrag, houding, structuur, stemkleur, zang en biotoop.

Voor de meeste soorten is 's morgens op pad gaan een eerste vereiste; de zangactiviteit kent dan immers bij de meeste soorten haar hoogtepunt. Vogels profiteren dan van de ochtendkoelte; de lucht is gelaagd en de zang draagt dan ver. Maar ook de rust in de natuur op dat moment helpt mee, insecten zijn dan bv. nog niet echt actief. Vaak waait het 's morgens veel minder, de belichting is zachter en het is nu eenmaal rustiger. Geluiden dringen dus beter door. Maar er zijn ook warmteminnende soorten zoals grasmussen en leeuweriken. Die zingen soms de hele dag door.

Sommige zangvogels leven in losse groepen. Ze leren elkaar waar het meeste voedsel te vinden is of waar het gemakkelijk bereikbaar is. Zo trekken groepjes mezen vaak ook andere soorten als Boomkruipers *Certhia brachydactyla*, loofzangers en goudhaantjes mee in hun kielzog. Meestal kan je die groepjes vinden dankzij de frequente contactroepjes.

Zie je beweging in de struiken, richt er dan meteen je verrekijker op en volg het geritsel door de struik tot de vogel te zien is. Met een zissend geluid (waarmee je eigenlijk een alarmsignaal nabootst) kan de waarnemer de aandacht van de vogel trekken. Let echter op: vogels kunnen op die manier even snel bijzonder alert worden en je vanuit de begroeiing gadeslaan zonder zich te tonen. Om zangvogels te bestuderen, moet je in de eerste plaats voldoende tijd nemen. Op koele, vochtige najaarsochtenden warmen zangvogels zich graag op in de zon, vaak op de top van een kaal takje. Een uitgelezen moment om je tijd te nemen en kennis te maken met de verschillende families en soorten.

Details

Vogelgidsen (maar ook wij in deze aflevering) leggen soms de nadruk op zeer kleine details. De laatste 20 jaren is er veel aandacht besteed aan het gebruik van handkenmerken bij vogels in het veld. Onder ideale omstandigheden lukt dat. Maar toegegeven: meestal

Migrant traps

We trachten het gebruik van Engelse termen zoveel mogelijk te vermijden, maar soms heb je gewoon geen betere benaming voorhanden. Een migrant trap is een geografisch strategisch gelegen plaats, waar veel zangvogels tijdens de trek aan de grond gaan. Vaak zijn dit plekken langs de kust, een eiland of landengte, een bergpas of een oase van groen midden in de woestijn of zelfs in een grote stad bv. Central Park in New York. Kortom een plek waarvan vogels weten dat ze er veel voedsel vinden en kunnen bijtanken. Een bosje onder een vuurtoren op een uitstekende kustrots kan je maar beter een dagelijks bezoekje brengen. Maar ook een havengebied dat 's nachts baadt in het licht, een geïsoleerde strook bosjes, of een verlichte voedselrijke ruigte kunnen een echte migrant trap zijn. Er zijn ook 'valse' migrant traps zoals een schip of een boorplatform midden op zee, waar vogels noodgedwongen moeten landen maar er niet het gewenste voedsel vinden, of vervuild raken door olie. Uiteraard kan je ook landschapselementen of -vernauwingen (zgn. *bottlenecks*) zoals een bergkam of een zeestraat een migrant trap noemen. Zelfs Breskens, waar vele soorten de beste kans zien om de Westerschelde over te steken zonder veel energie te verliezen, is er zo één.

moet je het met veel minder doen. Bij je praktijkoefeningen na deze editie, kijk je daarom best eerst naar zangvogels die zich wel goed tonen, zoals tuinvogels. Let op het aantal handpentopjes dat je kan tellen, op de iriskleur,... Een kenmerk zien moet je tenslotte ook leren. Ruicontrasten van kleine zangvogelsoorten tonen zich bv. slechts zelden in het veld. Het kunnen zien van kenmerken is ook individueel verschillend onder waarnemers. Ervaren trekters zien vaak kenmerken bij een vliegende vogel, die voor de leek onzichtbaar lijken. Laat je dus niet ontmoedigen. Veel oefenen is de enige oplossing. De studie van foto's laat vaak veel meer detailonderzoek toe dan die van een bewegende vogel. Veel kijken naar foto's kan een goede voorbereiding zijn op het veldwerk.

Hoe herkennen

De beginnende zangvogelkijker doet er goed aan om eerst thuis te raken in de verschillende families binnen de zangvogels. De grote groepen dus, zoals we die bovenaan al hebben vernoemd. Snavelstructuur, vleugel-, poot-, staartlengte en gedrag geven al heel wat nuttige aanwijzingen. Een aantal details komen steeds terug en zeker bij zangvogels is het van belang om de juiste benaming te kennen van alle delen van de vogel, zoals we duidelijk maakten in aflevering 1.

Hier en daar zien we kleine verschillen met de eerder besproken families, zo hebben de kleinere zangvogels alleen grote handdekveren en een alula, maar geen kleine of middelste handdekveren. Grotere soorten zoals kraaien hebben die wel. Vrijwel alle zangvogels hebben een verkorte buitenste handpen, dus oppassen met het tellen van handpennen. Daar komen we zeker nog enkele malen op terug. Neem je vogelboek bij de hand en controleer de kenmerken die we aangeven, zo leer je het snelst bij.

Naakte delen

Hoewel de naakte delen in een klassieke beschrijving steeds achteraan staan, is de vorm en de **kleur van de snavel** in vele gevallen van dermate groot belang, dat je er best de nodige aandacht aan besteedt. Voor de determinatie van enkele mediterrane grasmussoorten is het vaststellen van de iris- en pootkleur essentieel. Ook bij andere families stellen ze je in staat om op luttele seconden de identiteit te bepalen: zo is de snavel van een Winterkoning *Troglodytes troglodytes* uniek in vorm en kleur; een kort maar goed beeld van de snavel laat je toe om elke loof- of rietzanger uit te sluiten. Besteed steeds voldoende aandacht aan de bouw en de kleur van de snavel, ook wanneer die volgens jou niet echt kenmerkend is voor de soort! De studie van **snavelvorm** en **-lengte** biedt in vele gevallen een goede sleutel in het hele determinatieproces van zangvogels. Bij vinken en gorzen is de kleur en de vorm van het **culmen**, dit is bovenrand of 'nok' van de bovensnavel, het controleren waard. Maar evenzeer de vorm en de hoek waarin de **gonys** of **ondersnavelrand** de kop raakt. Bij de zangvogels zijn niet zoveel soortengroepen waar dit van belang is, maar bij de determinatie van barsmsijen is dat bijvoorbeeld wel zo. Ook de globale vorm, de dikte en de kleur van de snavel zijn belangrijk. Denk maar eens aan de snavelvorm bij Kruisbek versus Grote Kruisbek *Loxia pytyopsittacus*. Wist je dat je bij een juveniel Baardmannetje *Panurus biarmicus* het geslacht al kan bepalen aan de hand van de snavelkleur: geel bij een mannetje, donker bij een vrouwtje. Soms is zelfs specifiek de **ondersnavelkleur** belangrijk, we denken hier aan verschillende soorten karekieten en spotvogels, maar ook bij de verschillende (onder)soorten van Klapekster *Lanius excubitor* is die nuttig voor een juiste determinatie.

Belangrijk: gebruik veel vergelijkingen in je beschrijvingen, vorm en kleur zijn immers zeer relatief. Vergelijk de snavellengte met de teuggelengte, de hoogte van de ondersnavel met die van de bovensnavel; een verloop van kleur met de plaats op de snavel, bv in de helft, op $1/3^{\text{de}}$, $1/4^{\text{de}}$,...

Winterkoning *Troglodytes troglodytes*. 13 maart 2014. Clinge (NI) (Foto: Pascal de Munck)

Door zijn beweeglijkheid en zijn geringe formaat kan een Winterkoning wel eens voor een andere soort worden aanzien, vooral wanneer je alleen het kopje goed te zien krijgt. De wenkbrauwstreep en de snavelvorm en -kleur zijn echter uniek onder onze zangvogels. Op waarnemingen.be stellen we verwarring vast met o.a. Tjiftjaf *Phylloscopus collybita*, Cetti's Zanger *Cettia cetti*, Bruine Boszanger *P. fuscatus* en Kleine Karekiet *Acrocephalus scirpaceus*.

De breedte en de lengte van de snavel kunnen je helpen bepalen of je met een spotvogel (breed), met een *Acrocephalus* (lang) of een loofzanger (meestal smal en dun) te maken hebt. Ringers gebruiken vaak de geringe verschillen in snavelvorm en -lengte als eerste hint voor het onderscheid tussen Kleine Karekiet *Acrocephalus scirpaceus* en Bosrietzanger *A. palustris*, lastige tweelingsoorten.

Het **oog** geeft vaak zeer nuttige aanwijzingen: de *pupil* is altijd zwart, maar de *iriskleur* kan diagnostisch zijn bij de soortbepaling, of belangrijk bij de leeftijds- en geslachtsbepaling.

Er is verder een belangrijk verschil tussen de *oogrand* en de *oogring*. De oogrand behoort tot de naakte delen, is vlezig en omringt het oog. Aan de buitenrand daarvan zit de oogring die uit veren bestaat. Soms is die compleet, soms opgedeeld in twee al dan niet opvallende helften. Vele soorten hebben een oogring, slechts weinige hebben een opvallende oogrand, bij de meeste soorten is die immers donker en erg smal.

De onderste halve oogring is bij een Tjiftjaf *Phylloscopus collybita* meestal duidelijker dan de bovenste. Bij een Fitis *P. trochilus* is het oogringetje nooit het meest opvallende kenmerk in de koptekening. Dit is een aanvullend kenmerk, bv. wanneer alleen de kop goed werd gezien.

Pootvorm, **-lengte** en **-kleur** zijn vaak familie- of soortbepalend. Het zichtbare, quasi altijd onbevederde deel van de poten bij een zangvogel noemen we de *tarsus* (de juiste naam is eigenlijk *tarsometatarsus*). Zuiver anatomisch gezien liggen *tibia* (volledige naam is *tibia-tibiotarsus*), knie en dijbeen inwendig en zijn dus omgeven door spieren of pezen. Uitzonderlijk kan het veerpatroon van de tibia ook helpen bij de determinatie, denk maar aan het verschil tussen Tapuit *Oenanthe oenanthe* (donkere schubjes op witte dijveren) en Izabeltapuit *O. isabellina* (ongetekend witte dijveren). Het weetje dat de enige Europese zangvogel met een bevederde tarsus en tenen de Huiszwaluw *Delichon urbicum* is zou een mooie quizvraag kunnen opleveren.

Het kan zelfs zo ver gaan dat de lengte van de achterteennagels van belang is. Bij verschillende soorten is de vorm en de lengte van de *achternagel* doorslaggevend. Graspieper *Anthus pratensis* heeft dunne poten met zeer lange gebogen achterteennagel (die vaak langer is dan de achterteen zelf). De sterk gelijkende Boompieper

A. trivialis heeft dikkere poten en de achterteen heeft een kortere, gekromde nagel. De langere achterteennagel van de Graspieper geeft meer steun bij het landen en foerageren op gras. Op een boomtak zou die alleen maar storend en onhandig zijn.

Het nut van kopstrepen

Doorgaans maken strepen een vogel opvallender. Toch zijn soorten meestal zo getekend dat ze beter opgaan in hun omgeving. Gestreepte rietzangers zijn in het riet of tussen gras vaak minder opvallend dan de effen rietzangers zoals Kleine Karekieten. Oogstrepen hebben echter een extra functie. Voor alle dieren geldt dat het oog de enige garantie biedt op overleven. Heel wat predatoren of concurrenten hebben de neiging om eerst naar de ogen te pikken. De donkere oogstreep maakt het oog echter veel minder opvallend. De bleke wenkbrauwstreep daarboven leidt de aandacht van de tegenstander af.

Kop

De meeste vogelkijkers zijn geneigd direct naar de kop van een vogel te kijken en dat is maar logisch: instinctmatig zoeken we immers meteen naar een vorm van oogcontact. In vele gevallen zal dit voor de ervaren waarnemer al voldoende zijn om tot een correcte determinatie te komen. Maar sterk gelijkende soorten verschillen soms heel subtiel in koptekening en waarnemers moeten alert blijven voor bijkomende verschillen veroorzaakt door geslacht of leeftijd, of zelfs door de individuele variatie binnen de soort. Het komt het er dus op aan om kenmerken heel nauwkeurig waar te nemen en vooral om ze juist te interpreteren of te documenteren indien nodig. Om het determineren goed onder de knie te krijgen zou je best oefenen in de beschrijving van koppatronen van algemene soorten. Zo raak je vertrouwd met de terminologie en zul je verbaasd staan van hetgeen je nog niet wist. Zou je zo uit het hoofd kunnen zeggen wat de kleur is van de keel van een Pimpelmees *Parus caeruleus*? Of bekeek je na de vorige aflevering al eens goed een Groene Specht *Picus viridis* en ken je de iriskleur uit je hoofd?

De **kopvorm** kan kenmerkend zijn voor het bepalen van het genus. De vorm van het voorhoofd en de snavelinplanting spelen een belangrijke rol: lang aanlopend en vlak als bij karekieten, rond als bij vliegenvangers of lijsters, of eerder hoekig zoals bij een (zin-

gende) Grasmus *Sylvia communis*. Nog kenmerkender is uiteraard de kuif van een Kuifmees *Parus cristatus*. De korte ronde kuif van een Veldleeuwerik kan voor aardig wat verwarring zorgen met een Kuifleeuwerik *Galerida cristata*. De ligging van die veren en dus de vorm die ze creëren, is sterk afhankelijk van het gemoed van de vogel.

De **kruin** is de bovenkant van de kop. De centrale strook van de kruin is bij vele soorten anders gekleurd of getekend, zodat een **middenkruinstreep** wordt gevormd. Bij vogels met een brede middenkruinstreep en een wenkbrauwstreep kan het resterende deel van de zijkruin dermate smal en uitgesproken zijn dat deze ook als een streep ervaren wordt: de **zijkruinstreep**.

Onder de kruin bevindt zich vaak een **wenkbrauwstreep**, soms onopvallend of juist zeer uitgesproken. De vorm is vaak zeer karakteristiek en belangrijk voor de determinatie: kort of lang, breed of fel gekleurd voor of achter het oog. Een wenkbrauwstreep kan ook tweekleurig zijn of een donkere of lichte begrenzing hebben: we spreken dan over de **wenkbrauwstreepbegrenzing**, zoals bij een Blauwborst *Luscinia svecica* bv. De lengte van de wenkbrauwstreep is vaak een doorslaggevend kenmerk. In sommige gevallen zijn wenkbrauwstrepen over de snavel verbonden zoals bij een Grauwe Fitis *Phylloscopus trochiloides*, of staan ze op het achterhoofd in verbinding en maken ze van de kruin een geïsoleerd 'petje'. Daarvan is de Boomleeuwerik *Lullula arborea* een goed voorbeeld.

Het gedeelte van de **oogstreep** vóór het oog noemen we de **teugel**, indien smal, spreek je misschien beter over de **teugelstreep**. Je kan de oogstreep ook beschrijven in een gedeelte voor en achter het oog. Een oogstreep kan dus vanaf de snavel naar achter lopen door het oog of kan alleen achter het oog aanwezig zijn. De lengte of breedte zijn ook hier weer van belang. Oogstrepen (maar ook wenkbrauwstrepen) zijn soms zo breed en lopen zo ver naar achter, dat ze rond de oorstreek doorlopen en in verbinding staan met de snorstreek (zie verder) of een verticale band vormen op het achterhoofd. Bekeek je het koppatroon van een Vink *Fringilla coelebs* al eens in detail? Of van een Koolmees *Parus major*? Bekijk de kop ook eens van de achterkant.

De **oorstreek** is de zone onder en achter het oog, vaak met een kenmerkende kleur en onderaan begrensd door de **snorstreek** die vanuit de mondhoek naar achter loopt. Je kan dit ook de **wang** noemen. Bij gorzen zijn de aan- of afwezig van een licht vlekje op de oorstreek (Rietgors *Emberiza schoeniclus* versus Bos- *E. rustica* en Dwerggorz *E.*

Links: Gekraagde Roodstaart *Phoenicurus phoenicurus* vrouwtje. 23 mei 2008. Kalmthout (A) en rechts: Zwarte Roodstaart *P. ochruros* vrouwtje. 20 april 2009. Kalmthout (A) (Foto's: Glenn Vermeersch)

Zwarte Roodstaarten zitten ook in bomen! Let op de verschillen in oogring, kleur van flank en onderstaartdekveren en de intensiteit van het licht vleugelpaneel bij beide soorten. De handpenprojectie (dit is bij een zittende vogel het zichtbare deel van de handpennen dat voorbij de tertails steekt) is bij Gekraagde Roodstaart iets groter dan bij Zwarte Roodstaart.

► Bruine Boszanger *Phylloscopus fuscatus*. 1 november 2011. Nieuwpoort (W) (Foto: Johan Buckens)

Beide soorten hebben een duidelijke, lange wenkbrauwstreep, een donkere oogstreep en een vage donkere wenkbrauwbegrenzing (hier duidelijkst bij de Bruine Boszanger). Let op de subtiele verschillen in de kleur en intensiteit van de wenkbrauwstreep: bij Bruine Boszanger is die het duidelijkst voor het oog en waziger roomkleurig erachter. Bij Raddes Boszanger is het net andersom: geler getint voor het oog en het meest contrasterend en scherpst erachter. Ook heeft Bruine Boszanger een fijnere snavel en dunnere, ietwat donkere poten. Bruine Boszanger is algemeen bruiner, Raddes groener en geler.

► Raddes Boszanger *Phylloscopus schwarzi*. 22 oktober 2009. Zeebrugge (W) (Foto: Alain De Broyer)

pusilla) of het al dan niet doorlopen van de snorstreep tot aan de mondhoek (Rietgors versus Dwerggors) belangrijke kenmerken. Als een omvangrijke witte wang zoals bij de Pimpelmees helemaal donker omlijst wordt, kan je simpelweg spreken van een witte zijkop. De bleke, verticale streep op het achterhoofd zoals we zien bij een Zwarte Mees *P. ater* of een Keep *F. montifringilla*, ontsnapt gemakkelijk aan de aandacht, je kan de achterkoptekening dus best apart beschrijven. Details worden minder snel gemist wanneer een beschrijving telkens op dezelfde manier wordt opgebouwd.

De zone onder de **snorstreep** heet de **mondstreep**, daaronder ligt de **baardstreep** die vertrekt vanuit de onderste hoek van de ondersnavel. Soms zijn de twee baardstreepjes met elkaar verbonden en isoleren ze mooi de bleke **kin** en **keel**. Bij andere soorten waaieren ze uit naar de zijborst en vormen een opvallend patroon.

Om het onderscheid tussen een snor-, mond- of baardstreep te maken let je best op de plaats waar de streep bij de snavelbasis begint. Vergelijk het met de mens, van boven naar onder: snor, mond en baard. Laat je niet vangen door een misleidende naamgeving: de zogenaamde 'baardstreep' van een mannetje Baardgrasmus *Sylvia*

cantillans is in feite een mondstreep! Mondstrepen zijn overigens meestal licht, snor- en baardstrepen meestal donker. Ook daarop kennen we uitzonderingen; zo is de mondstreep van een Gaai zwart en wordt deze vaak foutief baardstreep genoemd. In de eerste aflevering stonden de pijltjes op het koppatroon van de Blauwborst niet helemaal juist weergegeven, dus voorzien we hier een detailplaat van een zangvogelkop met de juiste benamingen.

Hoe dan ook: het samenspel van kopstrepen en hun kleurpatronen is van groot belang bij de herkenning. Vooral bij gorzen en sommige zeldzame loofzangers is het belangrijk om hieraan voldoende aandacht te besteden en om de patronen nauwkeurig te beschrijven. In uitzonderlijke gevallen zal je toch merken dat je er met deze patronen alleen niet komt, zo kan je de zwarte tekening bij een mannelijk Baardmannetje bezwaarlijk een snorstreep noemen: ze start niet duidelijk op één punt en loopt te veel naar beneden voor een snorstreep. Hier zou je kunnen spreken over een lange zwarte traanvlek die langs de keel puntig toeloopt.

Het lichaam

Voor de moeilijke zangvogelsoorten moet je elk onderdeelje van het verenkleed in detail bestuderen. Een verenkleed bestaat uit verschillende types van veren op verschillende plaatsen, elk met hun eigen functie. De veren waarop wij de aandacht richten zijn steeds de contourveren. Zeg maar: de buitenste laag veren van het verenpak. Toch zitten kenmerken vaak verscholen in de minder opvallend getekende of gekleurde delen van een vogel. Denk maar aan de kleur en de tekening van de langste onderstaartdekveren bij *Locustella*-zangers, de stuittekening van een (niet-adult mannetje) Roodkeelpieper *Anthus cervinus* tegenover die van Graspieper *A. pratensis* of de stuitkleur van een vrouwtje Cirlgors *Emberiza cirulus* vergeleken met die van een Geelgors *E. citrinella*. Beschrijf de delen dus steeds systematisch en volledig.

We overlopen de **bovendelen** van boven naar beneden:

De **mantel** bestaat uit relatief lange veren, deze zijn vaak opvallend getekend of gekleurd en liggen netjes in rijen gerangschikt, waardoor vaak een streeppatroon wordt gevormd. De brede bleke buitenranden op elke mantelveer vormen daardoor symmetrische strepen: *mantelstrepen*. Die zijn soms goed bruikbaar voor de determinatie, denk aan de Rietzanger *Acrocephalus schoenobaenus* zonder en de Waterrietzanger *A. paludicola* mét lichte mantelstrepen.

► Rietgors *Emberiza schoeniclus* vrouwtje. Oktober 2013. Woumen (W) (Foto: Miguel Demeulemeester)

Om zangvogels feilloos op naam te brengen is de kennis van de verschillende delen een eerste vereiste.

De **schouderveren** zitten aan de basis van de schouder en bedekken de scheiding tussen mantel en vleugelveren; in de vlucht garanderen ze een mooie aansluiting van de vleugels tegen het lichaam. Kleine zangvogels hebben doorgaans twee rijen schouderveren, grotere soorten meer. Vaak zijn ze minder opvallend getekend dan de mantelveren, toch vormen ze meestal een mooi aaneengesloten zichtbare veerpartij. Bij juveniele 'bruine' klauwieren vormen ze een dubbele geschubde rij, qua tekening vergelijkbaar met die op de dekveren (zie volgende aflevering). Bij Roodkop- *Lanius senator* en Maskerklauwier *L. nubicus* vormen ze een wit schouderpaneel.

De **rug** is het deel tussen mantel en stuit, aan de basis van de vleugels en zelden opvallend getekend, zoals bij een mannetje Rode Rotslijster *Monticola saxatilis*. Meestal ligt de rug volledig afgedekt onder de samengevouwen tertials.

De **stuit** daarentegen vormt soms wel een opvallend getekende of gekleurde veerpartij met vaak belangrijke kenmerken. Denk aan de bleekoranje stuit van de Roodstuitzwaluw *Hirundo daurica*, de witte stuitvlek van een Goudvink *Pyrrhula pyrrhula* of de gele stuit van een Europese Kanarie *Serinus serinus*. Het kan ook subtieler, zoals het verschil in streping en de intensiteit van het bruin op de stuit bij de verschillende soorten ortolanen. Een Kleine Karekiet heeft in de regel een roestkleurige stuit, die van een Bosrietzanger is valer, eerder bleekbruin.

Glanskop *Parus palustris*. 9 februari 2011. Engsbergen, Tessenderlo (L) (Foto: Johan Geyskens)

Matkop *Parus montanus*. 16 januari 2009. Schaffen (VB) (Foto: Gert Van den Broeck)

Glanskop en Matkop vormen een duo dat volgens waarnemingen.be tot één van de moeilijkste behoort van onze zangvogels. Zonder geluid dienen alle veldkenmerken gecombineerd te worden gebruikt. Eén constante: het zilverwitte vlekje aan de bovensnavel-

basis bij Glanskop. Eens gekend, makkelijk waar te nemen als je er gericht naar kijkt.

De **bovenstaartdekveren** bestaan uit één tot drie rijen veren die de basis van de staart bedekken. Bij heel wat soorten geven die een geschubd patroon maar zelden zijn ze van belang als kenmerk. Maar let toch op het patroon en de kleur van de Rietzanger en die van een Waterrietzanger. Die zijn zeker bruikbaar als aanvullend kenmerk of bij een vluchtige waarneming. De grens tussen rug, stuit en bovenstaartdekveren is bij uniform gekleurde soorten eerder arbitrair en wordt doorgaans als één geheel beschreven met de rest van de bovendelen.

Waterrietzanger *Acrocephalus paludicola* (boven) en Rietzanger *A. schoenobaenus*, beide eerste kalenderjaar. 15 augustus 2014. Diksmuide (W) (Foto: Miguel Demeulemeester)

De Waterrietzanger oogt geler en toont de scherp afgelijnde, ongestreepte middenkruinstreep, bleke lijn op de mantel, bleke teugel, fijn gestreepte stuit en bovenstaartdekveren en spitsere staartpennen. Rietzanger is rossiger en toont een vaag begrensde en gestreepte middenkruinstreep, de mantellijnen ontbreken, de stuit en bovenstaartdekveren vertonen slechts wazige donkere centra en de toppen van de staartpennen zijn ronder.

Op de onderdelen:

De **borst** kunnen we onderverdelen in **middenborst**, morfologisch te beschouwen als het verlengde van de *voorhals*, die vaak hetzelfde is gekleurd. De **zijborst** situeert zich aan weerszijden net voor de flankveren. De langste veren op de zijborst bedekken in zit veelal de vleugelbocht. Bij veel soorten zijn midden- en zijborst verschillend getekend of gekleurd. Vertonen midden- en zijborst geen verschillen, of is de grens niet te onderscheiden, dan spreek je beter over de 'borst' als één geheel.

Het grootste deel van de **flanken** wordt bij zittende vogels soms bedekt onder de rand van de gesloten vleugel, maar soms is het andersom en bedekken ze de vleugelrand. Ze sluiten naadloos aan bij de buik of borst maar zijn vaak zijn ze duidelijk anders getekend of gekleurd. Het rood op de flank van een Koperwiek *Turdus iliacus* verschilt duidelijk van het minder opvallende bruingeel van een Zanglijster *T. philomelos*. De grondkleur of de grootte en scherppte van strepen of stippen is vaak van cruciaal belang bij het determineren van leeuweriken, piepers en gorzen. Maar ook voor Tuinfluiter *Sylvia borin* en juveniele Sperwergrasmus *S. nisoria* is de flanktekening van belang: bij de eerste effen lichtbruin tot grijs, bij de laatste met een zacht geschubd patroon.

Tussen de poten bevindt zich de **buik** en net daar achter, voor de aanzet van de onderstaartdekveren, zit de **anaalstreek**, twee delen die zelden belangrijk zijn bij het determineren van zangvogels.

Links: Graspieper *Anthus pratensis*. 15 april 2006. Kalmthout (A) (Foto: Glenn Vermeersch) en rechts: Boompieper *A. trivialis*. Augustus 2013, Tessenderlo (L) (Foto: Hugo Willocx)

Graspieper heeft altijd een opvallende oogring, dunnere snavel en poten. Boompieper heeft een meer lijsterachtige snavel, staat steviger op de poten en heeft een minder uitgesproken oogring. De flankstreping bij een Graspieper verschilt niet of nauwelijks van die op de borst. De flankstrepen van een Boompieper zijn duidelijk fijner dan de nette borststrepen.

Links: Zanglijster *Turdus philomelos*. 20 oktober 2012. Grevelingen (NL) en rechts: Grote Lijster *T. viscivorus*. 23 april 2008. Kallo (O) (Foto's: Raymond De Smet).

Groottebepaling is in het veld meestal moeilijk. De vorm van de vlekjes en de kleur van de flanken is beter bruikbaar. Zanglijster heeft druppel- tot pijlpuntvormige vlekjes op een bruinige of okergele flank. Bij Grote Lijster zien we vettere bollen op een wittere of roomkleurige flank. De vleugel toont bij Grote Lijster witte randen op vrijwel alle dekveren en roestkleurige tot gele randen bij de Zanglijster. Zanglijster heeft roze poten, Grote Lijster gelige. De bovendelen van Grote Lijster zijn grijzer bruin.

De **onderstaartdekveren** bestaan uit meestal lange, opvallend of anders getekende veren die aansluiten tegen de anaalstreek. De lengte van de onderstaartdekveren of hun ligging ten opzichte van de vleugel- of staartpunt helpt ons om bv. *Locustella*- en *Acrocephalus*-soorten te onderscheiden van spotvogels. Bij *Acrocephalus* soorten zoals Kleine Karekiet is een kleiner deel van de onderstaart zichtbaar dan bij een Spotvogel *Hippoboscus icterina* omdat de onderstaartdekveren van de eerste langer zijn. Bij *Locustella*'s zoals Snor *L. luscinioides* en Sprinkhaanzanger *L. naevia* zijn de onderstaartdekveren zelfs langer dan de buitenste staartpennen.

In de volgende aflevering gaan we dieper in op de verschillende veerpartijen of delen van vleugel en staart, en geven we een inleiding over de rui van zangvogels.

Miguel Demeulemeester (wheatear32@hotmail.com)
Gerald Driessens (gerald.driessens@natuurpunt.be)

6 november 2005. Koningsbosch (NL) (Foto: Ran Schols)

Tijdens de trek is het een hele uitdaging om soorten te leren herkennen in de vlucht. Bezoek daarom eens een trektelpost. Deze Kepen *Fringilla montifringilla* zijn in onderaanzicht goed herkenbaar aan het contrast tussen witte buik en oranje borst en aan de witte okselveren. Vinken *F. coelebs* verschillen in hun meer egaal grijsbruine of roodbruine borst en buik, witte vlekken op de voorvleugels (kleinere armdekveren). Ze missen ook de witte stuit van een Keep, al is dit op de foto niet te zien. Bij nader toekijken zit er rechtsboven een Ringmus *Passer montanus* verscholen in dit groepje; ze is meer gedrongen, grijzer met een wit nekbandje, en heeft kortere vleugels.